

**”Pigans nej, det är hennes ja. Då hon säger mest nej,
då vill hon helst ha”**

**Om gränsen mellan frieri, förförelse
och sexuellt tvång i 1600- och 1700-talens Sverige**

Av

Jonas Liliequist

Att kärleken är ett spel där det anstår mannen att ta initiativ och kvinnan att svara, hör till de mest seglivade föreställningarna i västerländsk historisk tradition. Den medeltida kyrkans nya betoning av mannens och kvinnans ömsesidiga samtycke som ett krav för äktenskapets ingående och reformationens uppvärdering av äktenskapet, ändrade inte på den formella rollfördelningen. I 1600- och 1700-talens Sverige var det fortfarande mannen som enligt lag skulle vara aktiv och fria och kvinnan som skulle avvakta och hålla på sig – om den nygifte mannen fann att hans unga hustru inte varit oskuld vid bröllopet kunde han fortfarande enligt 1734 års lag begära äktenskapet upplöst. Domböckernas rannsakingar av för- och utomäktenskapliga förbindelser vittnar om den djupa förankring som denna dubbla måttstock hade bakom det formella frieriets regelverk. Men hur långt fick då mannen gå? Och när och hur länge anstod det en kvinna att säga nej? För målet var ju ändå den äktenskapliga föreningen – det dög varken med passiva män som aldrig tog initiativ eller med kvinnor som aldrig sa ja. Denna problematik återkommer gång på gång i 1600- och 1700- talens moraliserande framställningar. Hur det såg ut i verkligheten är naturligtvis svårare att bedöma, men de dramatiska föreställningarna kan ge oss en första utgångspunkt.

1600-talets trolösa förförare och granntyckta jungfrur

Frieri och äktenskap är ett återkommande tema i 1600-talets så kallade skolkomedier som spelades upp offentligt av djäknar. Skådespelet *Bele-Snack* [Friarspråk] av Jacob Chronander från 1649 riktar sig till unga ynglingar med det tydliga syftet att inpränta äktenskapets betydelse och nödvändighet. Ynglingarna Acolastes och Appollonius får först lyssna till en lång utläggning av äktenskapets förespråkare Lutherius. Mot Lutherius uppträder Diogenes som istället lyfter fram det äktenskapliga livets alla förtretligheter och kvinnors falska och härsklystna natur. Den som ger sig in i äktenskapet skaffar sig bara ring i näsan och en snara om foten, ty "Mannen styrer land och gemene man, men hustrun regerar honom försann" [förvisso]. Acolastes deklarerar genast att han aldrig ska gifta sig. Han har en mycket bättre strategi:

Jag vill mig väl fria på orter många,
men ingen skall mig i nätet fånga.
Var jag kommer vill jag ha fästmö,
Därtill mat, dricka, för min häst hö.
Jag lirkar med jungfrun som jag kan bäst,
Ho vet, om natten ligger hon mig näst.
Jag lovar stort, efter friares art,
Men jag håller icke en tusend part.

Appollonius däremot sätter sin förtröstan till Lutherius ord och stämplar Acolastes beteende som värdigt en "bytjur". Chronander anknyter här till den utbredda folkliga synen på frieri och föräktenskaplig sexualitet som i äktenskapslöftet kunde se en tillräcklig grund för samliv. I detta låg förstås vissa möjligheter för trolösa förförare men också faror, något som Acolastes snart skulle komma att erfara när han till sist tvingas gifta sig med vad han tror vara ännu en i raden av förförda unga jungfrur. Men jungfrun visar sig vara "en hora" som det heter i texten med "sju horungar stora" och Acolastes får bittert erfara att han aldrig någonsin kan förvänta sig någon "respekt", för som Appollonius påpekar: kvinnan är mannens ära och det är svårt för

en karl att ha hushåll "om han ej har en from hustru i våld". Istället har Acolastes likt hanrejen fått en "hora" till hustru och ett bo fyllt av gökungar att försörja.

Medan Acolastes faller på eget grepp låter författaren dramats hjälte Appolonius fira sin triumf över en rival i pråliga kläder som plötsligt dyker upp när Appolonius ska fria till en dygdig jungfru. Rivalen berömmar sig att vara både rik och av förnäm släkt. Appollonius däremot, som bara har sin dygd och flit att hänvisa till, gör till en början ett slätt intryck på jungfrun. Men, och detta är också ett av dramats huvudsyften att visa, dygden vinner i längden. Det intressanta här är att författaren låter Appolonius spela på sin manlighet – rivalen förhånas som "snushane", "speckhöker" och "morsgris", och när Appollonius till sist dragit det längsta strået får den försmådde rivalen frågan hur det känns. Om han inte får ont i magen när han ser deras kärleksfulla umgänge? Och ville han bara följa med in, så skulle han få lov att ligga under den äkta sängen och "säja till, när hönsen gala". Till sist blir det den dygdige äkta mannens triumf också en erotisk triumf.

Acolastes öde kan ställas mot jungfru Margaretas i det anonyma skådespelet *Alle Bedlegrannes Spegel* från 1647 [bedlegranne = granntyckta]. Sensmoralen här är att varna unga kvinnor för att vara alltför stolta och kräsna mot sina friare. Stycket har den talande undertiteln *En ynkelig och bedrövlig Tragoedie om en stolt och högfärdig Jungfru som hette Margareta, den icke höll någon ärlig man vara sin like, utan vedersakade både en och annan, till dess hon fick behag till en elak Finne, som henne ömkligen tog av daga*. Stycket är för övrigt också ett tidigt belägg för en starkt nedsättande etnisk stereotyp av finnar i Sverige. Den stolta jungfrun avvisar i tur och ordning frierianbudet från en präst, klockgjutare, kock, hovman, skraddare, bonddräng, skomakare, smed och köpman. Till prästen har hon alls intet behag, och en klockgjutares "sko" vill hon inte "pissa vatten på" och det vet man ju att det är "hovmäns och knektars lag" att "ha en hora var dag". Skraddaren kallas en "stuvegris [stug-gris] som alltid sitter på bordet och fis" och skomakaren låter hon helt sonika köra ut ur huset med en kvast. Kocken förutspår hennes öde med några varnande ord som också ger pjäsens sensmoral i ett nötskal – "den pigga som är bedlegrann, får allmänt [allt som oftast] en elak man", men förgäves. Till sist finns bara finnen kvar som på knagglig svenska berömmar sig om att "vara vackra kara" och att han

”plä Tockholmis fara” med skutan fylld av kannor och tråg. Kött och fläsk i överflöd kan han erbjuda och jungfrun kallar han sin ”purpur söta”, vilket till sist faller henne i smaken. Men allt är förstås bara sken. Istället bjuds det på rovor och stampekakor [barkbröd] och vankas stryk med karbas och tjärtamp. Jungfrun beklagar högljutt sin olycka men det länder henne bara till ett värre öde. Mannen som stått gömd i en vrå och lyssnat, utslungar sin förbannelse – ”tu horakaxa” och hugger kniven i henne, på finnars vis skulle man kunna tillägga, för det är också en av styckets tydliga andemeningar.

Acolastes och jungfru Margaretas öden var tänkta att visa hur illa det kunde sluta när frieriets manliga och kvinnliga roller missbrukades. Acolastes förfarna frierikonst förbyts till sist i social impotens. Samtidigt antyds också att förförarens strategi kunde mötas av en kvinnlig motstrategi, men mycket lite sägs egentligen om hur dessa omsattes i ord och handlingar. Margareta får sin rätta lön inte bara för sitt högmod utan också som ett välförtjänt straff för det bryska och föraktfulla avvisandet av de första friarna, eller som hennes elaka finne till man får uttrycka det ”tu haver mången ärlig man försmått, men nu har tu rätta kara fått”. Framställningen blir på detta sätt en påminnelse till den unga kvinnan att visa sig mer ödmjuk och hålla till godo med det som bjuds – ”halvt bättre i handen än helt i håg”. Det är inte bara kvinnans rätt att säga nej utan också hennes förväntade skyldighet att vara medgörlig.

1700-talets galanteri och koketteri

Det tycks som om den offentliga frieridiskussionen blir mer detaljerad och ingående under 1700-talet. De samhällliga villkoren tedde sig också annorlunda. Den lutherska ortodoxins grepp om sedlighetspolitiken började luckras upp och överheten såg nya resurser i en växande befolkning. Kanske kan man säga att fokus i den offentliga uppmärksamheten flyttas från att få folk att leva i äktenskap för att inte falla i synd till att få folk att gifta sig för att skaffa barn. Med 1700-talet kom också genombrottet för romanläsandet och det romantiska kärleksidealet. Frieriets och kärlekens strategier kom i centrum på ett mer uttalat sätt, så också diskussionen om dess roller och gränser.

I skådespelet *Gudarnas Rådslag Om Fruentimret må fria sielft* från 1744 har problematiken från stycket om Jungfru Margareta vänts – vad ska en kvinna ta sig till när friarna inte kommer självmant? Pluto, "skuggornas monark" har låtit skicka en supplik till äktenskaps gudinnan Juno, vari han beklagar sig över att hans rike håller på att översvämmas av kvinno själar vars innehavare har förtärts av en ständigt brinnande kärleksslåga med en bön om att kvinnorna hädanefter borde tillåtas att själva få fria. Juno kallar på Mercurius gudarnas sändebud, som skickas till Pluto bara för att genast överfallas och hållas fast av kvinno själar som inte släpper honom förrän han lovat att föra deras talan inför de andra gudarna. Juno, Hymen och Venus anländer till rådslaget. Venus är upprörd, ja "arg och rasande". Skulle den sötma som hon ingjuter, de pilar som hennes son i manfolks hjärtan skjuter, inte längre ha någon kraft! Nej, det gäller bara att de kära suckarna och ögonkasterna skickas ut i rättan tid. Bäva månne männen inför dessa lockelser och snaror som hon nu åter vill sända ut med förnyad kraft. Men, invänder Hymen: "Av alla dessa grepp har könet sig betjänt... de haver suckar öst, de haver gråtit, men förgäves, mankönet likafullt av frihet städs förhäves". Nej, "könet" vill nu mera tydligt gå till verket.

Hymens hemställan avvisas dock: "För mycken tydlighet förstör den täcka blygd, som parad vara bör med detta könets dygd". Här uttrycks själva essensen i vad som under 1600- och 1700-talen ansågs vara den kvinnliga positionen i frieriet och kärleksspelet mellan könen – att locka och beveka i det förtäckta men aldrig uttrycka sin önskan direkt och rakt på sak. Men, påpekar Juno, det som ska locka mannen är först och främst glansen av kvinnlig dygd, duglighet och ett sedesamt sätt. Endast i "vidrigt fall och om dessa grepp ej lyckas..." "så kunde dess behov uti Gazetten tryckas", inflikar Mercurius och syftar på en äktenskapsannons. Nej, fortsätter Juno, inte detta heller. "Igenom andra mått har [det] vackra könet lov att skjuta kärleksskott". Juno går nu Venus till mötes, men inte helt och hållet. Det är bara när dygd och förtjänst inte får sin rättmätiga belöning som "könet" får lov "att sina garn uppställa, och däruti med konst det stolta rovet fälla". Detta är dock en farlig väg som har bringat många på fall, varnar Juno för. Men med en stor portion dygd, tålmod och vett och ett ärbart mål i sikte, kan faran undvikas. Om kvinnan lyckas prägla en bild av sig själv i mannens bröst, så blir han snärjd.

Bilden av den kvinnliga strategins förtäckta manipulationer kan ställas mot friarens förväntade mer oförvägna tillvägagångssätt. I det likaledes anonyma skådespelet *Det våldsamma frieriet* från 1779 inleds dramat med att baronen Stolzenfelts enda dotter Charlotta får reda på att fadern har utsett en friare som är i omedelbart antågande. Friaren, en ung lantjunkare och son till faderns gode vän baron Wingelcreutz, har varit i Stockholm och lärt sig nya galanta seder. Redan vid sitt första inträde försöker han efter några inledande komplimanger att "röva" en kyss av fröken Charlotta men stöts bort. Men han låter sig inte bekomma utan gör genast ett nytt försök innan han hör de bägge baronerna vara i antågande och försvinner ut. Friarens far frågar vad som har varit på färde och Charlotta beklagar sig. En dialog utspelar sig nu mellan de bägge baronerna om vad som är lovligt och hedervärt. Charlottas far som är angelägen om att det goda äktenskapspartiet skall fullbordas är snar att förebrå sin dotter för att inte vara tillmötesgående. Friarens far däremot som värderar sin påtänkta svärdotters anseende invänder att hon uppträtt mer berömligt än lastvärt. "Kom ihåg! Min Bror, våra ungdomsår, och huru ett Fruntimmer, som på minsta vink lagt sig i våra armar, blivit sedermera ansett". Men Charlottas far träder till friarens försvar: "Att med en kyss undfägna en flicka" som ska giftas bort, det handlar snarare om "lovliga friheter" än om något lastbart. Den upprörda Charlotta lämnas nu ensam med sin husjungfru Justina som företräder en mer robust uppfattning om hur en friare ska tas. Det är inte hennes uppgift att döma säger hon, men om hon var i Nådiga Frökens ställe så skulle friaren snart "pipa [spela] och sjunga med en annan ton". "Vi [kvinnorna] anses fuller väl som både svaga och hårda." Det gäller enligt Justina att ta kontrollen. Först när friaren ligger för ens fötter och ber om nåd att få kyssa handen, kan man låta sig bevekas. Det är ett spel där mannen både skall uppmuntras och hållas kort, där flickan både ska ge efter och sätta emot. Det passar sig inte alltid för förnäma kvinnor som måste iaktta strängare krav för att upprätthålla anständigheten, påpekar Justina när Charlotta ställer sig tveksam till sådant tal.

Den oförbätterlige friaren kommer in igen på scenen och dramat går mot sin upplösning. Efter några överdrivna komplimanger störtar friaren fram och tar Charlotta på bröstet. Hon skriker och Justina rusar till men får en våldsam knuff av friaren som fortsätter att hänga sig fast vid Charlotta. En hovmästarinna uppenbarar

sig och skriker "Våld! Våld! Överallt!" Det hela slutar med ett tumult där friaren tappar peruken och blir avdragen både ena skon och byxfodret. I detsamma träder de bägge baronerna in och får se den unge junkern hoppa omkring med en styvkjortel på huvudet. För att ytterligare markera friarens totala bankrutt får Charlottas far syn på det avslitna byxklädet och utbrister vänd mot sin vän: "Jag vill ej tro, att det är din sons byxfoder varom dessa kvinnor slagits sig emellan". Till denna djupt symboliskt laddade hänsyftning på kampen om de förlorade byxorna, gör friaren till sist sin snöpliga sorti. Giftermålsplanerna slås upp, men de båda baronernas vänskap som du och bror rubbas inte, utan består.

Att rasa med pigorna

I skådespelet ställs lantjunkerns illa utförda och överdrivna galanteri mot Justinas förslagna koketteri, men sensmoralen handlar egentligen om konflikten mellan en faders auktoritet och dotterns fria kärleksval (det är i själva verket det bristande samförståndet mellan far och dotter som öppnar upp för både galanteriet och det koketta). Galanteriet misslyckas snöpligen och avvisas liksom Justinas koketteri, men samtidigt sätts också fokus på frågan om vad som kunde anses som en uppvaktande mans "lovliga friheter" och den uppvaktade flickans anständiga tillmötesgående. Den stulna kyssen och handen runt barmen återkommer ständigt i 1700-talets offentligt litterära samtal om kärlek och frieri, liksom koketteriet. Reglerna är de samma – det är mannen som "tar" och kvinnan som "ger". Kyssar mellan ogifta personer av olika kön kunde således enligt konvensen uppfattas som "äktenskapsbanter" – att kyssa på hand gick an, men inte på kind eller läppar mot läppar (*Historisk och Philologisk Afhandling om Kyssar 1776:87*). Men kyssar och små "kresser" (smekningar, famntag) kunde också låta sig "stjälas" av en tilltagsen kavaljer eller "ges bort" av en uppvaktad jungfru eller nyckfull kokett.

Att det anstod en man att "försöka" verkar ha tagits för givet. I Israel Holmströms dikt *En Supuhtz förswar* från tidigt 1700-tal, beklagas en man som "sitter nykter som en flep" utan att vare sig göra något "kärleks grep" eller "nappa efter kyssar, efter pappar". Först när han får lite vin i sig, börjar han "yvas" som en "högbent tupper" och börjar "bångas, brottas, slits och rives, källrar utav kärleksskott

till dess han en kyss har fått, får han mera må han göra, därom vill jag intet röra". Strofen avslutas med en sentens på tyska som fritt översatt lyder: "den som kan konsten, som man säger, han skämmer inte ut mästaren". Diktens värld ligger inte så långt från de skildringar som den kunglige sekreteraren Gustaf Hallenstierna ger av sina erövringar. Hallenstierna beskriver ofta dessa sina "kärleksäventyr" som "ras" och "att rasa" med pigorna, och det tycks också ha varit den vanliga beteckningen för ett visst sätt att närma sig varandra och umgås under föregivet skämtsamma och sällskapliga former. Termens historiska innebörd kan närmast översättas med att stoja, glamma och skoja med varandra på ett handgripligt sätt. De erotiska inslagen i sådana "ras" kunde vara mer eller mindre tydliga. I rättens ögon kunde "rasandet" mellan en man och en kvinna ses som ett indicium på en förbjuden sexuell relation. Den skämtsamma formen gav också en möjlighet både att pröva hur långt man kunde gå och att dra sig ur utan att behöva ta fullt ansvar – allt hade ju bara skett på skoj. Men steget kunde också förstås vara kort till att närmandet övergick i tvång från mannens sida. Det är mot sådana mer eller mindre vedertagna umgängesformer som föreställningar om manlig förförelse och kvinnligt koketteri får sin rätta betydelse.

Pigans nej är hennes ja

Samtidigt som män ofta framställdes som hjälplösa offer för grymma koketers spel, så frodades också en manlig föreställning om att kvinnor egentligen alltid vill, det gäller bara att vara envis och bryta det första motståndet. Det är en av utgångspunkterna för Hallenstierna och själva grunden för hans vägran att se sig själv som förförare. Men samma föreställning gavs också många litterära uttryck, som i refrängen till dikten *Fruentimmers Nej och Ja* (KB, Vs 162 *Bröllopskrifter och verser*: 525):

Sist när Jag Lisette mötte,
Bad jag, skönaste mig förunn,
att Jag Kyssa får din mun;
Hon mig sticken från sig stötte,
ropte Nej, Jag det ej vill,
och mig släppte lell [likväl] där till

x.x.x.

Lät oss, sade Jag, få njuta,
älskog i vår Ungdoms vår,
Nyttjom nu de unga år
åter låt hon mig förskjuta
med ett nej jag det ej vill,
och mig släppte lell där till.

x.x.x.

Ack! Vad vill du längre streta,
är du rädd, det blir ej tyst,
att Jag dig en gång har Kysst,
ingen mänska skall få veta,
hon skrek nej, jag det ej vill,
och mig släppte lell där till.

x.x.x.

Sedan for jag mina färde,
väl förnöjd med det Jag vet,
och att jag där hos befann
kvinfolks nej, av intet värde,
när man bjuder sådant till,
som de gärna hava vill.

Detta var knappast något nytt. I Christoffer Grubbs *Penu Proverbiale* sammanfattas uppfattningen med all önskvärd tydlighet: "Pigones nej, det är hennes ja., i.e När hon säger mest nej då vill hon helst ha. Det gör hennes blygsamhet, att hon icke säger så dristigt ja, och kan likvisst mena't." (Grubb 1678:672) Det enda nya under 1700-talet är att denna sentens också ges en mera filosofisk legitimering.

Enligt Rousseau skiljer sig könen åt genom att det ena måste vara aktivt och starkt och det andra passivt och svagt. Kvinnan är särskilt skapad för att behaga mannen, medan mannens förtjänst ligger i att vara stark. Men för att detta ska realiseras hör det till kvinnans uppgift att låta mannen "få känna sin styrka" genom att först göra sig angenäm och sedan bjuda ett visst mått av motstånd så att styrkan framstår som nödvändig. Det innebär att "vare sig nu kvinnan delar mannens begär

eller inte, vare sig hon vill eller inte vill tillfredsställa dem, stöter hon honom dock alltid tillbaka och försvarar sig...". (Rousseau 1977:148ff) Följden av ett sådant resonemang blir förstås att man aldrig ska lita på att kvinnans nej är uppriktigt menat, men inte heller att våldtäkter i egentlig mening är möjliga i detta spel. Ty, fortsätter Rousseau, för att den anfallande ska segra fordras det att den anfallne tillåter detta. Hos Rousseau upprepas den gamla devisen som kan spåras ända från Ovidius – att kvinnan strider endast för att låta sig besestras (Ovidius 1990:47). Visserligen hävdar Rousseau att detta är ett spel som sker på kvinnans villkor. Förmågan att väcka behag och en naturlig förslagenhet ger henne makt över mannen – den fysiskt starkare är på så vis endast "skenbart herre". Å andra sidan uttrycker sig Rousseau också att det är själva "ovissheten om det är svagheten som ger efter för styrkan, eller om kvinnan hänger sig av fri vilja" som utgör "det ljuvaste i mannens seger" (Rousseau 1977:151).

Koketteriet tappar i Rousseaus perspektiv all sin subversiva kraft som kvinnlig motstrategi och inordnas istället i det spel som männen tilldelat kvinnor att spela i enlighet med deras kvinnliga "natur" ("la femme est coquette par état", Rousseau 1966:476). Detta insågs förstås av samtidens radikala kvinnor och koketteriet fördömdes också som inte bara korrupperande för kvinnans värdighet utan också som en missriktad strategi för att kompensera för "en gnutta av den makt" som kvinnan förnekas på formell väg, som Mary Wollstonecraft uttrycker. Hon varnar för att även den känsla av makt som kan följa av ett sådant spel ofta bara är en chimär (Wollstonecraft 1974:xii, 48f). Ur ett manligt perspektiv kunde koketteriet, än värre, bara ytterligare bekräfta att kvinnans motstånd är till för att övervinnas, att pigans nej egentligen är hennes ja. Som sådan har denna föreställning levt vidare in i modern tid som en av den historiska heteronormativitetens mest seglivade föreställningar.

Källor och litteratur

Otryckta

Fruentimmers Nej och Ja. KB, Vs 162 Bröllopsskrifter och verser.

Tryckta

- Alle Bedlegrannas Spegel, eller En ynkeligh och bedröfweligh Traegedia, om een stålt och högfärdigh Jungfrw, som heet Margaretha*, 1647. u.o.
- Bele-snack eller Een ny Comoedia* av Jacob Chronander, 1649. Utgiven av P. Hanselli *Tvenne komedier af Jacobus Petri Chronander*, 1877. Uppsala: P. Hanselli.
- Det wåldsamma frieriet. Lust-spel i tre öpningar*, 1779. Västerås: Joh. Laur. Horn.
- Grubb, Christoffer Larsson 1678. *Penu Proverbiale dhet är: Ett ymnigt förråd aff allehanda gambla och nya svenska ordseedher och lährespråk*. Stockholm: Niclas Wankijff.
- Gudarnas Rådslag, Om Fruentimret må fria sielf, uti Et Skåde=Spel*, 1744. Stockholm: Kongl. Tryckeriet.
- Hallenstierna/Halldin, Gustaf 1972. *Mina kärleksäventyr av Gustaf Hallenstierna. En dagbok från sjuttonhundratalet redigerad och med inledning av Gardar Sahlberg*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Heckel, Johann Friedrich 1776. *Historisk och Philologisk Afhandling om Kyssar*. Västerås: Joh. Laur. Hoorn.
- Holmström, Israel 1999. *En Suputhz försvar*. I Bernt Olsson, Barbro Nilsson & Paula Henriksson (red.) *Israel Holmström: samlade dikter I*. Stockholm: SVS (Svenska Vitterhetssamfundet).
- Ovidius Naso, Publius 1990. *Kärlekskonsten. Ars amatoria*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Rousseau, Jean-Jacques 1966 (1793). *Emile ou de l'education* Paris: Garnier-Flammarion.
- Rousseau, Jean-Jacques 1977 *Emile eller om uppfostran. Andra delen*. Svenska översättning C.A. Fahlstedt i bearbetning av Inga-Britt Hansson. Great Britain: Stegeland.
- Wollstonecraft, Mary 1974 (1792). *A Vindication of the Rights of Woman*. New York & London: Garland Publishing Inc.

Jonas Liliequist är docent i historia och lektor vid Umeå universitet.